

Boekbesprekingen

Martin, Alison, Lut Missinne & Beatrix van Dam (red.), *Travel Writing in Dutch and German, 1790-1930. Modernity, Regionality, Mobility*. New York/London: Routledge, 2017. ISBN 9781138999503. £115.

Een transnationaal perspectief op de negentiende-eeuwse reiscultuur

Siegfried Huigen

Reisbeschrijvingen en de cultuur van het reizen hebben in Nederland en Vlaanderen tot nu toe niet dezelfde aandacht gekregen als in het naburige buitenland. Er is hier bijvoorbeeld geen centrum voor de studie van reisliteratuur zoals in Parijs (Sorbonne), Nottingham en Erlangen en indien men er al aandacht voor heeft, dan veelal in de vorm van tekstedities en anekdotische navertellingen. In het Engels wordt nog veel minder over Nederlandse reiscultuur of reisbeschrijvingen gepubliceerd. De bundel *Travel Writing in Dutch and German, 1790-1930. Modernity, Regionality, Mobility* is niet alleen een belangrijke aanwinst omdat een publicatie over dit onderwerp in het Engels is verschenen, maar ook omdat het onderzoek vanuit een transnationaal perspectief is uitgevoerd, met aandacht voor de onderlinge wisselwerkingen tussen de reiscultuur in de Lage Landen en het Duitse taalgebied. Daarnaast worden relatief onbekende tekstcorpora voorgesteld.

De bundel bevat studies over Nederlandse en Duitse reisliteratuur en de cultuur van het reizen uit de lange negentiende eeuw, een tijdperk dat in dit opzicht met name in het Nederlandse taalgebied veel minder aandacht heeft gekregen dan de eeuwen daarvoor, hoewel er in de negentiende eeuw meer gereisd werd en meer over reizen werd gepubliceerd dan in vroegere eeuwen. De redacteurs hebben de opstellen thematisch in drie secties geordend, zonder hierbij een onderscheid te maken tussen opstellen die primair over reizen van Nederlanders of inwoners van de Duitstalige landen handelen: 'Foreign Neighbours', 'Travel and New Ways of Circulating Knowledge' en 'Mediating Knowledge'. In het onderstaande wil ik alleen de aandacht vestigen op enkele artikelen uit de bundel die voor de lezers van *Internationale Neerlandistiek* belangrijk zijn, waarbij ik wil beklemtonen dat ook de andere opstellen lezenswaardig zijn.

De opstellen van Hubert Roland, Kim Andringa en Robbert-Jan Adriaanse staan het dichtst bij het centrale thema van de bundel, in de zin dat het hier gaat over de beeldvorming van buurlanden, waarbij aangetoond wordt dat de culturele en sociale ontwikkelingen in het land waar de auteurs uit afkomstig zijn, bepalend zijn voor het beeld dat men in reisverslagen van het buurland geeft.

Twee opstellen hebben betrekking op de Nederlandse kolonies. Carl Haarnack toont aan dat de negentiende-eeuwse Duitstalige literatuur over Suriname even omvangrijk is als de Nederlandse en ook dat hier vrijwel geen onderzoek naar gedaan is. Zijn bijdrage aan de bundel is in dat opzicht grensverleggend, want in de neerlandistiek wordt in het algemeen nog steeds vastgehouden aan een negentiende-eeuws, nationalistisch paradigma waarbij het bijvoorbeeld alleen gaat om '[w] at Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven', zoals de ondertitel luidt van de veelgebruikte *Oost-Indische Spiegel* van Rob Nieuwenhuys, terwijl in de voormalige kolonies mensen woonden die zich van andere talen bedienden en ook het koloniale project een multiculturele onderneming was, zoals de bijdrage van Haarnack laat zien. Het artikel van Alison Martin over het verslag van het bezoek van de Oostenrijkse wereldreiziger Ida Pfeiffer aan Borneo en Sumatra in *Meine zweite Weltreise* (1856) sluit hierbij aan, maar wil vooral duidelijk maken dat Pfeiffer iemand van internationale statuur was aan wie binnen de studie van vrouwelijke reizigers ten onrechte nog weinig aandacht is besteed.

Arianne Baggerman en Rudolf Dekker hebben geprobeerd de ontwikkeling in kaart te brengen van de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het reizen en de reisliteratuur die dit heeft opgeleverd. Dit macroperspectief is mogelijk omdat de Nederlandse reisliteratuur uit de negentiende eeuw inmiddels bibliografisch is ontsloten. Hierdoor konden Baggerman en Dekker bijvoorbeeld vaststellen hoe de voorkeuren van reizigers veranderden. Vanaf het begin van de negentiende eeuw ontwikkelde zich bovendien voor het eerst een vroege vorm van toerisme (een term die in de eerste helft van de negentiende eeuw uit het Engels werd overgenomen), in de zin van reizen als een vorm van vermaak, omdat reizen steeds veiliger werd en door de ontwikkeling van de spoorwegen ook gerieflijker. Duitsland en met name het dicht bij de Nederlandse grens gelegen stadje Kleef werden nu belangrijke bestemmingen. Het artikel van Anna Geurts haakt hierbij aan, maar is eerder gericht op een detailprobleem in de ontwikkeling van het reizen. Zij wil aantonen dat de verspreiding van reisgidsen en ander tekstmateriaal niet automatisch heeft geleid tot een vermindering van de persoonlijke contacten tussen reizigers en lokale gidsen.

Carl Niekerk heeft ten slotte de Couperus-*Forschung* verrijkt met een fijnzinnige studie over Couperus' reis naar Noord-Afrika. In de bestaande commentaren op *Met Louis Couperus in Afrika*, de bundeling van reisbrieven over Couperus' reis naar Algerije en Tunesië in 1920-1921, is steeds de nadruk gelegd op de beperkingen

die het contemporaine oriëntalistische denken aan Couperus' visie heeft opgelegd. Niekerk ontkent niet dat men in Couperus' werk sporen aantreft van een stereotype westerse waarneming van de Oriënt, maar hij wil daarnaast de aandacht vestigen op passages waar Couperus zich bewust lijkt te zijn van de beperkingen van dit westerse discours en het lijkt te willen doorbreken. En passant herdefinieert Niekerk Couperus bovendien als een modernistische auteur, in de zin van iemand die kritisch reflecteert over onze perceptie van de werkelijkheid binnen een interculturele context.

Het is te hopen dat deze bundel een vervolg krijgt. De artikelen tonen aan dat een transnationale benadering van reizen en reisliteratuur nieuwe perspectieven opent, terwijl daarnaast de aandacht gevestigd is op onderzoeksvelden die wachten op verdere ontginning.

Over de auteur

Siegfried Huigen doceert Nederlandse letterkunde en is verbonden aan de universiteiten van Wrocław en Stellenbosch. Zijn publicaties handelen over de representatie van de Nederlandse kolonies.

E-mail: sh@sun.ac.za

W. Carstens, & M. le Cordeur (red.), *Ons kom van vêr. Bydraes oor bruin Afrikaanssprekendes se rol in die ontwikkeling van Afrikaans*. Kaapstad: Naledi, 2016. ISBN 978-0-928316-67-4. R 250.

Een boek van de bruinmense voor de witmense

Jacques Van Keymeulen

Het boek *Ons kom van vêr* (600 bladzijden dik), met W. Carstens en M. le Cordeur als redacteuren is bedoeld als gedenkboek voor de bekende Kaapse schrijver Adam Small (°1936 - + 2016). Het zou gepresenteerd worden op diens tachtigste verjaardag op 21 december 2016. Adam Small heeft helaas het verschijnen van het boek, dat wel al zijn zegen had gekregen, niet kunnen meemaken; hij overleed op 24 juni 2016.

Het is een gelukkige gedachte geweest om met een boek als dit Adam Small te vereren, de man die met zijn schrijverschap het Kaapse Afrikaans van de *bruinmense* naar literaire hoogten heeft gestuwd. Uit het *Woord Vooraf* (pp. xiii-xiv, door Wannie Carstens,) en de *Inleiding tot het boek* (pp. xv-xxi, door Michael le Cordeur) blijkt de uitdrukkelijke wens om het boek een bijdrage te laten leveren tot de verzoening tussen blank, bruin en zwart, waaraan Zuid-Afrika, ook 24 jaar na de eerste democratische verkiezingen, nog steeds een grote behoefte heeft.

Carstens (p. xiv) schrijft: "...dat die inligting oor die bruin gemeenskap se bydrae spesifiek tot die ontwikkeling van Afrikaans as taal (afgesien van studies oor "Kaapse Akrikaans" en Moesliem-Afrikaans) uiters beperk is en slegs sporadisch opgeteken is." Hij beschouwt het boek als een "uiters nodige naslaanbron" dat voorziet in een grote leemte. Le Cordeur (p. xv) hoopt dat het boek een tegenwicht zal vormen tegen de gedachte dat bruinmense en vooral hun leiders gekenmerkt worden door "stilsweye" in het debat over de toekomst van Afrikaans als onderwijstaal – hoewel de bruinmense de grootste groep Afrikaanstaligen uitmaken. Het boek *Ons kom van vêr* biedt inderdaad aan tientallen bruinmense de gelegenheid om het woord te nemen – alleen daardoor al is het boek uniek.

Voor ik inga op de inhoud van het boek, wil ik eerst nog iets kwijt over de term *bydrae*. In heel wat artikelen wordt immers de *bydrae* van de bruinmense aan het Afrikaans genoemd. Ook Le Cordeur zegt op p. xx: "Die sentrale tema van hierdie boek is bruin mense se bydrae tot die ontwikkeling van Afrikaans". Ik vind de term echter een understatement: de bruinmense hebben geen *bydrae* geleverd; ze hebben de taal doen ontstaan. Men zegt toch ook niet dat de Engelsen een bijdrage tot het ontstaan van het Engels hebben geleverd. Hoewel ik mij bewust ben van de ideologische dimensie van de gedachte, meen ik toch dat het wetenschappelijk inzicht dat het Afrikaans ontstaan is in de mond van niet-moedertaalsprekers van het Nederlands dicht aansluit bij de veeltalige en veelrassige realiteit van de eerste twee eeuwen van de Kaapkolonie. Taal heeft immers twee finaliteiten, die door een taalgemeenschap meestal tegelijk in het oog gehouden worden: communicatie en culturele identificatie. Zodra die twee finaliteiten van elkaar gescheiden worden, ontstaat bijvoorbeeld de ruimte voor de vele morfologische vereenvoudigingen die het Afrikaans van het Nederlands doen verschillen. De talrijke slaven en knechten (en de niet-Nederlandstalige Europeanen) hadden immers enkel interesse voor communicatie en niet voor 'correct' Nederlands, aangezien ze zich cultureel niet met de Nederlanders identificeerden: daardoor kon bijvoorbeeld nagenoeg het hele systeem van de sterke werkwoorden overboord gegooid worden. Het zijn eigenlijk de *witmense* die een bijdrage hebben geleverd, namelijk het standaardiseren van de taal die ze van de bruinmense hebben overgenomen, om ze op te tillen tot een cultuurtaal die de vergelijking met onverschillig welke (kleinere) Europese cultuurtaal kan doorstaan. Het Afrikaans is overigens de *enige* taal ter wereld die op een Europese koloniale taal is gebaseerd, en die taal van wetenschap en van onderricht op tertiair niveau is geworden.

Het boek *Ons kom van vêr* heeft een erg diverse inhoud. De redacteurs hebben zich verwonderd over de grote respons op hun oproep tot medewerking: er zijn niet minder dan 35 bijdragen in het boek terechtgekomen. Het boek opent en besluit met een gedicht (resp. van Selwyn Milborrow en van Gaireyah Fredericks),

een passende ingreep voor een boek dat aan Adam Small is opgedragen; het openingsgedicht wordt gevolgd door een bijdrage van Rosalie Small over haar overleden echtgenoot: *Wie is Adam Small* (pp. 4-16). Daarna volgen 34 bijdragen, die inhoudelijk een vrij heterogeen gezelschap vormen: wetenschappelijke bijdragen, essays, soms erg persoonlijke verhalen over het leed dat de apartheid heeft teweeggebracht ... Uiteraard komen de apartheidsjaren, de jaren van verzet en de beproevingen die de gekleurde bevolking daarbij heeft moeten ondergaan ruim aan bod.

De diverse bijdragen zijn ingedeeld in negen groepen; elke bijdrage wordt voorafgegaan door een samenvatting. Ik som hierna de titels op van de diverse bijdragen; een karakterisering geven van elke bijdrage zou binnen het bestek van deze recensie te ver leiden. Michael le Cordeur doet dat overigens zelf op uitstekende wijze op pp. xvi-xxi. Christo van der Rheede opent de reeks met *Die rol van taal in ekonomiese bemagtiging van en entrepreneurskap in die bruin gemeenskap*. Het is het enige artikel in de sectie *Ekonomie en Bemagtiging*. Daarna volgen vier artikelen in de sectie *Godsdiens en Kerk*: Jacques Walter Beukes met *Die Belydenis van Belhar: Belydenis van 'n kerk weerklank wêreldwyd – in Afrikaans*; Reggie Nel met *Genote, Gelowig en Geskei: 'n postkoloniale beoordeling van die ontstaan van afsonderlike sendingkerke aan die Kaap, 1652-1881*; Mary-Anne Plaatjies-Van Huffel met *Afrikaans: voertaal, kerktal, strydtal in die Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk en die Verenigende Gereformeerde Kerk in Suider-Afrika*; Raymond van Diemel met *Waarom Isak Morkel – 'n Proefiet van Jesus – sy rug op die NG Kerk gekeer het*. In de sectie *Identiteit* vinden we vijf bijdragen: Willa Boezak met *Die Khoi-San as Afrikaanse Gemeenskap – Gister, vandag en môre*; Patrick Metler met *Is bruin mense ontslae van die juk van apartheid?*; Cornelius Thomas met *Hoofletter K Kleurlinge – 'n besondere Suid-Afrikaanse geskiedenis*; Cecyl Esau met *Die impak wat 16 Junie 1976 op my lewe gehad het*; Danny Titus met *Afrikaanse boek van bruin kant - Taal en identiteit op die Afrikaanse werf*.

Hoewel de invloed van de apartheid op de bruine gemeenskap in de meeste artikelen op een of andere manier aan bod komt, is het ook het expliciete onderwerp van de drie bijdragen in de sectie *Inpak van Apartheid*: Edwena Goff met *Van skoonheidskoningin tot koninklike werktuig (in haar Oikos)*; Michael le Cordeur met *Herinneringe aan studente-opstande en hoe dit my lewe geraak het – 1976 tot 1980*; Llewellyn Macmaster met *Tokkelok, teologie en toi-toi in die tagtigerjare by UWK*. In de afdeling *Sport en Kultuur* komen met zes bijdragen aan bod: Michael le Cordeur met *Hoor hoe slaan die ghoema, die ghoema, die ghoema vannie Kaap*; Gavin R. Davis met *Langarmmusiek vanaf die Kaap tot in Gauteng: 'n Bruinmensding*; Marlene le Roux met *Van Nico Malan tot KunsteKaap*; Michael le Cordeur met *Die Wellington Krisantevereniging: kwekers van die beste krisante in Suid-Afrika – vir meer as 100 jaar*; Elias P. Nel met *Die Rieldans – van Wupperthal tot Los Angeles* en Charles P. Beukes met *Geen normale sport in 'n abnormale samelewing*.

Drie bijdragen gaan over *Media*: Henry Jeffreys met *In DF Malan se stoel*; Michael le Cordeur (die daarmee aan z'n vierde bijdrage is toegekomen!) met *'n Kritiese oorsig van bruin Afrikaanssprekendes se rol in die Afrikaanse media* en Conrad Sidego met *Stroom-af en stroom-op – die Extra-koerante se rol*. De zevende sectie is gewijd aan *Onderwys* en bevat vier bijdragen: John J.G. Diergaardt met *Die ondersteunende rol van Afrikaanse matrieknasieners tydens studenteprotes in 'n onsekere tydsge-wrig*; Basil May met *Die sluiting van onderwyscolleges: 'n groot onreg teen onder-wys*; Danie van Wyk met *Hoërskool, kollege en universiteitservarings in 'n losieshuis* en Archie Vergotine met *Die rol van die KPO in die Struggle: 'n onderwyserunie se strewe na balans tussen professionalisme en die stryd om bevryding*. De sectie *Politiek* is goed voor drie bijdragen: Herman Bailey met *Op 'n punt van orde, Meneer de Burgemeester*; Basil Kivedo met *Narratief van 'n voormalige MK-soldaat: ek het die bevrydingsstryd in Afrikaans gevoer* en Cornelius Thomas met *UWK – Die Universiteit van die Werkersklas 1960-2010 met die klem op studente- en politieke kultuur*.

De negende en laatste sectie gaat specifiek over *Taal* en zal uiteraard de speciale aandacht hebben van wie zich met Nederlandse en Afrikaanse taal- en letterkunde be-zighoudt. Het eerste artikel is van Fatima Allie over *Oosterse speserye gee die heerlikste geur aan Afrikaans*. Ze geeft in het artikel aan hoe belangrijk de keuken is geweest voor de cultuur van de Kaapse moslims en meldt een overvloed aan woorden uit Maleis of Arabisch die gemeengoed zijn in het Kaapse Afrikaans (zouden echter de woorden *troesou* 'uitzet?' en *savouries* 'soutighede' op p. 514 geen Frans kunnen zijn: vgl. *trous-seau* 'uitzet' en *savourer* 'proeven?'). Ik moet bekennen dat ik het artikel van Fatima het eerst heb gelezen, aangezien ik een jaar geleden in de gelegenheid was van haar kook-kunst te genieten tijdens een feestje in Kaapstad, dat me door Marlene le Roux – tot mijn grote verrassing – op mijn 65ste verjaardag werd aangeboden. Het tweede artikel is van Willem Fransman Jr *Die swart Afrikaans skrywer*, die beschrijft welke moeizame weg een niet-blanke schrijver moest gaan om gepubliceerd te raken. Daarna volgt Nico Koopman met *Adam Small se Transformerende Afrikaans*. Volgens Koopman heeft dank-zij Smalls dichtkunst en drama het Afrikaans geholpen om Zuid-Afrika te transfor-meren; daarnaast heeft Small ook het Afrikaans zelf getransformeerd want "Hy het gehelp dat Afrikaans groei as 'n hibridiese, gebasterde, gasvrye, insluitende, transformerende Afrikaans". Ook in de bijdrage van Ronel van Oort *Die inklusiewe ontwikkelingsgeskiede-nis van Afrikaans* wordt opgeroepen tot "begrip en waardering" voor niet-standaardvari-eteiten van het Afrikaans, die kunnen "lei tot versoening tussen Suid-Afrikaanse groepe". Het laatste artikel van het boek is van Johan L. Coetser met *Gemeenskapstoneel deur Robert J Pearce: aspekte van bewussyn - 'n eerste verkenning*. Hij beschrijft het belang van Pearce, die als dramaturg toneelproducties ook naar de townships bracht.

Ons kom van vêr is om heel wat redenen een belangwekkend boek. Het is bij mijn weten het meest uitgebreide boek waarin de stemmen van de bruinmense zo luid

en duidelijk weerklinken. De toekomst van het Afrikaans, een taal die helaas nog steeds met apartheid wordt geassocieerd en die mede daardoor als enige taal in Zuid-Afrika een sterk statusverlies heeft geleden, ligt voor een zeer groot deel in de handen van de gekleurde bevolking van het land, die sedert 1994 aan haar politieke emancipatie is kunnen beginnen. Gelukkig spreekt de overgrote meerderheid van de bruinmense Afrikaans – er is dus hoop.

Over de auteur

Jacques Van Keymeulen was tot zijn emeritaat in 2018 verbonden aan de Vakgroep Taalkunde - Nederlands van de Universiteit Gent. Hij doceerde daar dialectologie, de externe en interne geschiedenis van het Nederlands, fonetica en fonologie, en Afrikaans. Hij was jarenlang co-redacteur van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten en medeoprichter van het Gentse Centrum voor het Afrikaans en de studie van Zuid-Afrika (zie ook www.dialectloket.be en www.afrikaans.ugent.be).
E-mail: jacques.vankeymeulen@ugent.be

Brems, Elke, Orsolya Réthelyi & Ton van Kalmthout (red.), *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries*. Leuven: Leuven University Press, 2017. ISBN 978-94-6270-097-0. €59,50.

Nederlandse literatuur in de wereld

Mathijs Sanders

De Britse schrijver en criticus Tim Parks kwam superlatieven te kort toen hij in *The Guardian* van 9 november 2016 *The Evenings* besprak, de bij Pushkin Press verschenen vertaling van Gerard Reves *De avonden* door Sam Garrett. De roman was ‘a masterpiece’, waarin ‘the emptiness of suburban life in postwar Amsterdam’ op treffende en humoristische wijze werd verbeeld. Parks las de roman al eens in een Franse vertaling, maar het Engelstalige publiek bleef lange tijd verstoken van deze ‘cornerstone [...] of modern European literature’. Interessanter dan de lof is de manier waarop Parks *De avonden* voor zijn Engelstalige lezers voorziet van een specifieke context. Zo plaatst hij het verhaal in de sfeer van absurdisten als Henry Green en Samuel Beckett. Uitgever Adam Freudenheim van Pushkin Press bracht de roman op zijn beurt in verband met werk van J.D. Salinger, Albert Camus en Karl Ove Knausgaard (*New York Times*, 22 januari 2017). Parks beschouwde het verschijnen van *The Evenings* als aanwijzing voor een trend, die hij in *The New York Review of Books* van 27 oktober 2011 al had aangekondigd: ‘The Dutch are Coming!’

De vertaling van en buitenlandse weerklink op een van de meest canonieke Nederlandse romans van de twintigste eeuw roept vragen op over de internationale circulatie van de Nederlandse literatuur. Dat Nederland vooral een literaire importmarkt is en als klein land tussen grote mogendheden en taalgebieden van oudsher sterk ontvankelijk is voor invloeden van buiten verklaart dat er het nodige onderzoek is gedaan naar de ontvangst van buitenlandse literatuur in Nederland. Over de export van Nederlandse literatuur en de receptie van die literatuur in andere landen is veel minder bekend. De rijke bundel *Doing Double Dutch* voorziet dan ook in een behoefte. Het boek is een resultaat van het in 2012 gestarte NWO-onderzoeksprogramma *The Circulation of Dutch Literature* (CODL), waarbinnen onderzoekers werkzaam zijn die beschikken over ruime en diepgaande kennis van de Nederlandse literatuur en van minstens een anderstalige literatuur. Het programma is een initiatief van het Centre for Reception Studies (CERES) van de KU Leuven, de Eötvös Loránd Universiteit Boedapest in samenwerking met COMENIUS (Vereniging voor Neerlandistiek in Centraal-Europa) en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Huygens ING) in Den Haag. Het programma beoogde een bundeling van expertise uit de internationale neerlandistiek (in totaal waren ongeveer 140 onderzoekers uit 21 landen betrokken) en de versterking van literatuurwetenschappelijke theorievorming en onderzoek. Het eerste tastbare resultaat van het onderzoeksprogramma was een studie naar de internationale circulatie van de Middelnederlandse *Beatrijs*, die aantoonde hoe productief de synergie kan zijn die door de bundeling van expertise binnen de internationale neerlandistiek tot stand kan komen.

Doing Double Dutch bestaat uit een inleiding, gevolgd door vier theoretische hoofdstukken, waarop twaalf gevalstudies volgen. In het inleidende hoofdstuk presenteren de drie redacteurs een meervoudig onderzoeksperspectief voor de bestudering van de circulatie van 'smaller literatures'. Inzichten uit vertaalwetenschap, adaptatiestudies, netwerkanalyse, systeemtheorie, *cultural memory studies* en vooral cultuurtransfer worden overzichtelijk uiteengezet. Het is duidelijk dat het traditionele onderzoek naar invloeden en receptie wordt ingeruild voor een benadering die meer aandacht heeft voor de complexe processen rond de internationale productie, verspreiding en werking van literatuur. Met de ruime aandacht voor instituties en bemiddelaars in een internationale context sluit de bundel goed aan bij recent literatuurwetenschappelijk onderzoek naar het literaire systeem. Een belangrijke kwaliteit van het boek is dat het ook kritische kanttekeningen plaatst bij het onderzoeksthema. Zo waarschuwt Gillis Dorleijn voor de veronachtzaming van het nationale perspectief vanuit bijvoorbeeld een idealistisch post-nationalisme. Nederlandse literatuur wordt in ieder land immers vertaald, bewerkt en vooral geïnterpreteerd in een meer of minder specifieke nationale context. 'Paradoxically, a transnational or transcultural approach forces us to look very closely at local

mechanisms, actors, networks and institutions' (p. 38). Het institutionele perspectief dat Dorleijn op de voorgrond plaatst wordt aangevuld met een sociologische invalshoek in het tweede methodologische hoofdstuk, waarin Nico Wilterdink aandacht vraagt voor de karaktertrekken die in verschillende 'ontvangende' landen aan Nederlandse literatuur worden toegekend en die de kritische receptie van en beeldvorming over die literatuur kleuren. Zo laat Wilterdink zien hoe Nederlandse literatuur in de naoorlogse Duitse kritiek werd gekarakteriseerd als een tegenhanger van de 'zware' eigen traditie; als ironisch, licht, direct en realistisch.

Vervolgens werpen Reine Meylaerts, Maud Gonne, Tessa Lobbes en Diana Sanz Roig licht op de cruciale rol van bemiddelaars in het grensoverschrijdende literaire verkeer. 'Cultural mediators perform strategic transfer roles, create new mediating practices and institutions and are therefore the true architects of common repertoires and frames of reference that make up cultural history' (p. 81). Herbert Van Uffelen bespreekt in het laatste theoretische hoofdstuk de rol van vertalingen in de transfer van literaire teksten, waarbij opvalt dat hij (anders dan de andere auteurs) expliciet normatieve standpunten inneemt ten aanzien van het doel van literatuur (het vinden van woorden waarmee het onzegbare kan worden uitgedrukt) en de taak van vertalers (het bewerken van een tekst op een zodanige manier dat het onuitgelegde origineel opnieuw wordt ervaren). Interessant is de nadruk die Van Uffelen legt op de wederkerigheid van invloedsrelaties: niet alleen werden Nederlandse teksten beïnvloed door bijvoorbeeld het werk van Kafka, de betekenis van Kafka's werk veranderde ook onder invloed van de weerklink in andere landen en taalgebieden.

Het is niet mogelijk om in een korte bespreking recht te doen aan de rijkdom van de twaalf hoofdstukken, waarin de inzichten uit het eerste deel van de bundel productief worden gemaakt. De spanwijdte van het boek is groot: van een studie over de Franse receptie van het werk van Hadewijch (in het bijzonder de weerklink van haar werk in beschouwingen van de poststructuralistische analyticus Jacques Lacan en in de film *Hadewijch* van Bruno Dumont uit 2009) tot en met een onderzoek naar het intermediale en internationale traject van de roman *De helaasheid der dingen* van Dimitri Verhulst.

Uit alle bijdragen blijkt dat de internationale circulatie van literatuur telkens een herinterpretatie van teksten tot gevolg heeft, aangezien die teksten in een nieuwe culturele ruimte gaan functioneren. Het buitenlandse 'succes' van Nederlandse literatuur blijkt sterk afhankelijk van de bedding waarin die literatuur kansen krijgt. Dat blijkt heel mooi uit de twee bijdragen over Vondels *Lucifer*. In een fraai overzichtsartikel laat het 'research team' over *Lucifer* (Chiara Beltrami Gottmer, Marijke Meijer Drees, Marco Prandoni en Rita Schlusemann) zien hoe Vondels roemruchte tragedie – waarvan de canonieke status in Nederland lange tijd omstreden was – vanaf de negentiende eeuw werd vertaald, bewerkt, opgevoerd en gereciperd in

respectievelijk Duitsland, Zuid-Afrika en Nederlands-Indië, waar vooral de reien van Vondel werden opgevoerd in sociëteiten om een gevoel van nationale eigenheid en historisch bewustzijn te versterken, en waar een anonieme student van de Muntlanschool in 1916 een Javaanse bewerking van *Lucifer* het licht deed zien. De uitvoering moet een intrigerende vermenging zijn geweest van Nederlands renaissance-drama en Javaanse uitvoeringstradities, waarbij 'the Dutch cultural memory was hybridised with other cultural memories' (p. 168). Terwijl uit dit hoofdstuk blijkt hoe Vondels stuk weerklank vond in drie verschillende cultuurgebieden, schrijft Natalia Stachura in een tweede hoofdstuk over *Lucifer* – wat mij betreft een hoogtepunt in deze toch al rijke bundel – hoe de tragedie pas in 2002 in het Pools werd vertaald. Vondels treurspel sloot nauwelijks aan bij de Poolse barokliteratuur en evenmin bij het Poolse postmodernisme, met onder meer als gevolg dat *Lucifer* niet als een literaire tekst werd gelezen, maar als non-fictie, als een biografie van de gevallen engel en als een theologische verhandeling waarin een onttoverde wereld weer met magie wordt opgeladen. Stachura karakteriseert deze receptie als een vorm van 'misreading', een lectuur immers die geen recht doet aan de oorspronkelijke en Nederlandse productie- en receptiecontext, en als symptomatisch voor een tendens: literaire teksten worden ontdaan van hun literaire karakter en gaan functioneren in nieuwe betekenisnetwerken, waarin zij door nieuwe groepen lezers worden toegeëigend. Haar hoofdstuk besluit met een pleidooi waaruit een groot engagement spreekt: 'One can only hope that Vondel's *Lucifer* in its Polish version, circulating for more than a decade, will be rediscovered in the "dark present", creatively absorbed by the Polish culture, and "translated" into a language addressing anxieties and conflicts of the rapidly changing society' (p. 186).

Doing Double Dutch laat overtuigend zien hoeveel nieuwe onderzoeksresultaten kunnen worden geboekt op basis van nauwe samenwerking tussen vakgenoten in een goed georganiseerd internationaal netwerk. Het is een inspirerend boek, dat hopelijk verder onderzoek zal uitlokken. Zo zijn er nog mooie hoofdstukken te schrijven over de internationale circulatie van Nederlandse kinder- en jeugdliteratuur en over andere genres die in deze bundel nog wat onderbelicht blijven, zoals poëzie en essayistiek. Nu ligt er een boek dat aantoont hoe vitaal de neerlandistiek anno 2018 is, ook en wellicht zelfs vooral in het buitenland.

Over de auteur

Mathijs Sanders is hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij publiceert over Nederlandse literatuur van de twintigste eeuw in Europees perspectief en over vormen van publieksliteratuur. Samen met Erica van Boven leidde hij het onderzoeksproject *Dutch Middlebrow*

Literature 1930-1940 (2013-2017). Zijn laatstverschenen boek is *Europese papieren. Intellectueel grensverkeer tijdens het interbellum* (Vantilt 2016).
E-mail: m.p.j.sanders@rug.nl

Prandoni, Marco & Sonia Salsi (red.), *Minatori di memorie*. Bologna: Ed. Patron, 2017. ISBN 9788855533935. €23.

Delven in de mijnen van het geheugen

Dolores Ross

Minatori di memorie, bezorgd door Marco Prandoni en Sonia Salsa, bundelt de bijdragen die zijn gepresenteerd tijdens het gelijknamige interdisciplinaire congres dat op 13-14 april 2016 aan de universiteit van Bologna is gehouden over het thema van de Italiaanse emigratie naar de steenkoolgebieden in Wallonië, Belgisch Limburg en Nederlands Limburg. Een jaar later heeft er in Bologna een vervolgcongres plaatsgevonden, waar de focus werd gelegd op diverse kunstuitingen gerelateerd aan werk en wonen van migranten in de mijngebieden. In 2019 komt er een derde congres, gewijd aan de meertaligheid in de mijngebieden.

Bij de eerste kennismaking met *Minatori di memorie* schoten mij scènes van *Germinal* van Emile Zola te binnen, een van de werken die ik lang geleden heb gelezen voor een tentamen negentiende-eeuwse Franse literatuur. *Germinal* wordt inderdaad in een van de artikelen in *Minatori di memorie* bestempeld als het beroemdste model voor beschrijving van de mijnwerkerswereld.

De bundel bestaat uit drie delen. Maar eerst de titel. De link tussen graven in de mijnen en delven in het geheugen ligt weliswaar voor de hand, maar de titel *Minatori di memorie* (letterlijk 'mijnwerkers van herinneringen') is daar niet minder pregnant om, natuurlijk ook vanwege de fraaie alliteratie. In het boek wordt vanuit diverse invalshoeken – historisch, sociologisch, antropologisch en literair – in het collectieve geheugen van Italië gegraven: 'data mining' in een zeer letterlijke zin van het woord.

Het eerste deel van de bundel (*Storiografia della memoria e dell'oblio* – 'Geschiedschrijving van het geheugen en de vergetelheid') is gericht op een historische dimensie. Aan wie weinig van de situatie afweet, reiken de eerste bijdragen nuttige informatie aan. Anna Paola Soncini herinnert de lezer eraan dat de Benelux indertijd de drijvende kracht was achter de oprichting van de EGKS, in 1951 het 'kloppend hart' van het nieuwe Europa. Net na de oorlog was er in Italië sprake van gedwongen emigratie, op grond van verdragen die de Italiaanse staat had gesloten met steenkoolproducerende landen als België om de hoge werkloosheid en het nijpend gebrek aan grondstoffen te ondervangen. Dit wordt uitvoerig belicht in de bijdrage van Michele Colucci, die treffend illustreert hoe de Italiaanse overheid deze emigratie

op verschillende manieren representeerde. Colucci start zijn artikel met een aangrijpende brief, geschreven in 1956 door een vakbondsman, waarin de arbeids- en levensomstandigheden van de Italiaanse mijnwerkers in België aan de kaak werden gesteld en tegelijkertijd werd gepleit voor terugkeer van de briefschrijver, die vanwege zijn protesten tegen de behandeling van de Italiaanse migranten was ontslagen en het land was uitgezet.

Kort na het begin van de emigratiestromen kwamen de eerste berichten over lage lonen, miserabele huisvesting, onmenselijke arbeidstijden en -omstandigheden op gang. Maar Italië had zijn handen vol aan de eigen wederopbouw, er was een groot tekort aan arbeidsplaatsen in het land zelf en de Italiaanse overheid had overeenkomsten gesloten met buitenlandse regeringen voor de levering van goedkope werkkrachten 'in ruil voor een zak kolen'. De mijnwerkers betaalden in feite de prijs van de wederopbouw van het land. Zeer interessant is de visie van de Italiaanse overheid op de emigrerende mijnwerkers. Aanvankelijk werden dankzij de goed werkende propagandamachine – die tijdens het fascisme immers al een hoge graad van efficiëntie had bereikt – de mijnwerkers gezien als helden die zich opofferden voor een collectieve onderneming, de wederopbouw. De emigratie zelf mocht vooral niet geassocieerd worden met armoede en werkloosheid. Dezelfde propagandamachine die tijdens de Tweede Wereldoorlog de Italiaanse soldaten massaal naar de diverse oorlogsfronten zond, stuurde nu de werklozen naar het arbeidsfront. Een arbeidsfront dat in diverse opzichten vergelijkbaar was met een oorlogsfront, al was het maar vanwege de huisvesting: het was niet ongebruikelijk dat de migranten een onderkomen werd geboden in de barakken van voormalige concentratiekampen.

Na de eerste ongelukken in de mijnen – alleen al in 1953 vielen er 102 doden onder de Italiaanse mijnwerkers – bekoelde de euforie van de propaganda. De afname van het enthousiasme lag ook aan het feit dat de noodzaak van emigratie minder werd, want halverwege de jaren vijftig kwamen de eerste signalen van een aantrekkende Italiaanse economie. De mijnramp van Marcinelle in 1956 (262 doden, waarvan 136 Italianen) maakte definitief een einde aan het heldenimago van de mijnwerkers. Dit beeld werd nu vervangen door de voorstelling van mijnwerkers als slachtoffers. In latere terugblikken werden de mijnwerkers zelfs afgeschilderd als martelaars, zoals Colucci weet te vertellen. In *Minatori di memoria* krijgt de tragedie van Marcinelle natuurlijk de nodige aandacht, zoals in het artikel van Rinauro. En wederom wordt verwezen naar de terughoudendheid en het weggijken van de Italiaanse overheid ten opzichte van haar landgenoten in de noordelijke mijngebieden. Ook in een daaropvolgende bijdrage, van Bertucelli en Canovi, die vooral gewijd is aan officiële herdenkingen van latere datum, wordt deze deal van arbeidskrachten in ruil voor goederen ter sprake gebracht.

Het tweede deel van het boek (*Elaborare la memoria: spazi, lingue, rappresentazioni* – 'Verwerking van de herinnering: ruimte, talen, voorstellingen') heeft een

sociologisch-antropologische invalshoek. Dankzij de opkomst van de digitale technologieën in de jaren negentig heeft de Italiaanse gemeenschap in België meer zichtbaarheid gekregen en is ze tegelijkertijd begonnen haar eigen verleden en herinneringen een betere plaats te geven (Caprarelli). Hierin past het enigszins wrange beeld van de emigrant met zijn kartonnen koffer maar ook het imago van nederigheid en opofferingsgezindheid dat geassocieerd werd met de Italiaanse migranten. En de Italiaanse migrant bij uitstek was de mijnwerker.

Met het artikel van Sonia Salsi komt de fundamentele rol van de vrouwen in de mijnsteden op de voorgrond, met name hun functie als hoeders van het cultureel geheugen, omdat zij immers de tradities, gewoonten en gebruiken van de regio van herkomst voortzetten. Ook wordt verwezen naar de zorg voor het eten, wat immers een uitermate geschikt bindmiddel tussen verschillende culturen is. De bijdrage van Zanello besteedt aandacht aan de emigratie van inwoners van Friuli, een regio in Noordoost-Italië, en belicht daarbij ook de strijd om erkenning van silicose, de stoflongziekte, als beroepsziekte van de mijnwerkers, een strijd die in België pas in 1964 zijn beslag kreeg. In een ander artikel (Spitilli) wordt de visie van de mijnwerkersvrouwen op het moeizame bestaan in België beschreven, zoals die naar voren treedt uit de biografieën, getuigenissen en verhalen die vanaf de jaren tachtig gepubliceerd worden. Daarnaast is er aandacht voor de *new towns* in de mijnbouwstreken van België na de Tweede Wereldoorlog, waar immigranten van diverse herkomst naartoe verhuisden in de illusie daar betere levensomstandigheden aan te treffen (Pistocchi). Sommige van die *cités* (mijnwerkerswijken) zijn op de Unesco Werelderfgoedlijst gezet.

In het derde deel (*Mediare la memoria in letteratura* – ‘Het geheugen bemiddelen via de letterkunde’) komt de literaire dimensie aan bod. Anders dan in de andere twee delen zijn enkele van de bijdragen in dit deel niet specifiek gerelateerd aan Italië. Het eerste stuk is van Herman van der Heide, die Nederlands Limburg voor het voetlicht brengt en met name ingaat op het werk van de Limburgse schilder-dichter en mijnwerker Pierre Kemp, die 28 jaar lang van Maastricht naar Heerlen pendelde om daar in de mijnen te werken, terwijl hij tijdens zijn treinreizen gedichten schreef. Fulvio Pezzarossa beschrijft de omstandigheden waarin de eerste roman van Adamo is ontstaan, de uit Sicilië afkomstige mijnwerkerszoon, die als zanger een enorme populariteit bereikte in Nederland en België. De bijdrage van Maria Chiara Gnocchi vertelt over Constant Malva, Belgisch schrijver en mijnwerker in Wallonië, terwijl het daaropvolgende stuk, van de hand van Francesca Terrenato, diverse Italiaanse schrijvers in kaart brengt die een voorstelling hebben gegeven van hun leven in de mijnwerkregio's, met duistere beelden van de ‘ingewanden der aarde’ en de zwarte bergen van het mijnafval. De Italianen arriveerden en de Belgen barricadeerden de deur, zo heette het. Maar de Belgische middenstand paste zich vrij snel aan de nieuwe clientèle aan, waar de ‘macaroni’ (de Italianen) haast meer aanvaardbaar werden voor de Franstalige Walen dan

de Vlamingen. In deze gemeenschappen ontstond ook een communicatieverkeer met boeiende taalvermengingen, een soort lingua franca van de mijngebieden.

Hekkensluiter van *Minatori di memoria* is het mooie stuk van Marco Prandoni, dat ingaat op culturele initiatieven en literaire essays met betrekking tot het Nederlandse Limburg, waar in 2015 het mijnjaar werd gevierd, vijftig jaar na sluiting van de laatste mijn. Nederland heeft lange tijd aan een ernstige vorm van geheugenverlies geleden met betrekking tot zijn mijnwerkersverleden. Pas in de jaren negentig beginnen de nazaten van de mijnwerkers aan een identiteitsqueeste. Twee literaire figuren treden hierbij naar voren: Wiel Kusters, opgegroeid in een mijnwerkersgezin, en Marcia Luyten, die in *Het geluk van Limburg* het Limburgs onbehagen over dit gebrek aan erkenning heeft verwoord.

Al met al is dit een zeer interessante bundel, die diverse facetten van de Italiaanse emigratie naar de mijnwerkersgebieden in de Lage Landen laat zien en daarmee een brug slaat tussen Italië en Nederland/België. Na al deze lof permitteer ik me ook een suggestie. Mocht er een volgende bundeling komen over dit thema, zouden de auteurs in overweging kunnen nemen om voor een groter publiek te schrijven, en dus een minder academische toon en stijl te bezigen. Het gaat hier immers om een thema – het immateriële erfgoed van de mijnwerkerswereld – dat ook buiten de academische wereld de nodige belangstelling wekt.

Het ‘mijnwerkersproject’ is werk in uitvoering, een vervolgcongres staat in de steigers en er is nog veel materiaal dat uitgediept gaat worden door Nederlandse, Belgische en Italiaanse collega’s. Het is buitengewoon leerzaam om de innesteling van een bevolkingsgroep in de samenlevingen van de Lage Landen ook eens vanuit een ander perspectief te bezien, dat van de migrant met de kartonnen koffer.

Over de auteur

Dolores Ross is als universitair hoofddocent verbonden aan de Opleiding Tolk/Vertaler (Departement IUSLIT) van de Universiteit van Triëst (Italië). Zij doceert Nederlandse taalverwerving en vertaling Nederlands-Italiaans. Haar publicaties zijn vooral op het gebied van taaltypologie en vertaalkunde. Ze is eerste auteur van een basisgrammatica Nederlands voor Italiaanstaligen (2007) en van een taalcurriculum Nederlands voor Italiaanstaligen (2017).

E-mail: dross@units.it

Inge van Lancker, *Een linguïstisch-etnografische analyse van het hedendaagse gesproken Nederlands in een Oost-Vlaamse secundaire school*. Proefschrift aan de Universiteit Gent, 2017. Online beschikbaar: <https://biblio.ugent.be/publication/8542428>

“Ma jawel, je hoort bij mij”: Taalgebruik en stijlwissels als middel om relaties te vormen

Truus De Wilde

Taalgebruik in het onderwijs in Vlaanderen. Het thema alleen al volstaat om de gemeederen te verhitten. De perceptie is dat de leerlingen in de scholen geen ‘goed’ Nederlands meer leren en als gevolg daarvan steeds vaker afwijken van de (strikte) standaardtaalnorm, dat de leerlingen en de leerkrachten allemaal alleen maar en voortdurend Tussentaal spreken, de naam die voor het informeel Belgisch-Nederlands intussen vrij algemeen wordt aangenomen. Binnen de afdeling Nederlands van de vakgroep Taalkunde aan de Universiteit Gent liepen in de laatste jaren verschillende sociolinguïstische onderzoeksprojecten over taalgebruik in Vlaanderen. Min of meer gelijktijdig werkten Steven Delarue (met een onderzoek naar het taalgebruik van leerders en leraressen op Vlaamse scholen), Anne-Sophie Ghyselen (met een onderzoek naar de interne structuur van het repertoire van jonge Vlaamse vrouwen) en Chloé Lybaert (met een onderzoek naar percepties en attitudes over taal in Vlaanderen) aan een doctoraatsproject. Ook Inge Van Lanckers onderzoek, dat nu als (gratis) publicatie ter beschikking staat via de Universiteit Gent, past in deze cluster.

Deze projecten hebben, hoe verschillend ze ook mogen zijn, in elk geval een gemeenschappelijk uitgangspunt, waarmee ze zich afzetten van veel eerder onderzoek naar taal in Vlaanderen (en ook van research aan diezelfde universiteit): ze willen niet voorschrijven maar beschrijven. Van Lancker merkt in de inleiding terecht al op dat een dergelijke, volgens haar ‘neutrale’, houding makkelijk en graag geïnterpreteerd wordt als een positief standpunt ten opzichte van Tussentaal. Men herinnert zich de polemiek na het verschijnen van de “Manke usurpator: over Verkavelingsvlaams” in 2012 en de shitstorm die de auteurs Absillis, Jaspers en Van Hoof te beurt viel. Toch blijven taalwetenschappers op diezelfde nagel slaan, en – naar het lijkt – met enig succes en een stijgend bewustzijn voor de invloed van standaardtaalideologie, ook buiten de linguïstiek.

Door een uitgebreide studie van actueel taalgedrag te maken werkt Van Lancker op een snuggere manier daaraan mee: niet langer is het een taalpurist die met een opgeheven vingertje komt vertellen dat het allemaal fout loopt in gans (heel!) Vlaanderen. Wel treedt ze op als linguïste die, goed beslagen in recent linguïstisch-etnografisch onderzoek, beschrijft wat ze hoorde, zag en verzamelde en dat vervolgens zowel kwantitatief als kwalitatief analyseert. Door haar oordeel niet op voorhand klaar te hebben maar te vormen op basis van de data slaagt Van Lancker er op

een soevereine manier in een volledig beeld te schetsen van actueel taalgedrag op een (Oost-)Vlaamse school.

Want een school, dat is de onderzoekscontext waarvoor Van Lancker gekozen heeft, een keuze die ze overtuigend motiveert: in de scholen wordt immers de 'spraakmakende gemeente van morgen' gevormd (p. 28). Door met jongeren te werken die dag in dag uit met elkaar in contact staan, krijgt Van Lancker een goed idee van de rol die taal speelt in het vormen, hervormen en verstoren van de onderlinge relaties (tussen leerlingen onderling en tussen leerlingen en leerkrachten). Dat ze kiest voor een school in de stad waar ze zelf vandaan komt (Oudenaarde), zorgt ervoor dat ze zowel talige en niet-talige bijzonderheden gedetailleerd kan beschrijven.

Ze gebruikt daarvoor zowel kwantitatieve als kwalitatieve methodes. In de kwantitatieve analyse van het talige repertoire van vier leerlingen gaat Van Lancker voor tien kenmerken na in welke mate ze voorkomen. Ze focust daarbij zowel op fonetiek (denk aan de realisatie van de eind-[t] in de functiewoorden *dat, wat, met, niet*) als op morfologie (bijvoorbeeld adnominale flexie als in *mijne geodrieoek, ne gansen dag*) en op syntaxis (onder andere het expletief gebruik van *dat* in een ondergeschikte bijzin: (...) *wa da we ook nie gewend zijn*) maar bijvoorbeeld niet op lexicon. Op zich is dit een interessant overzicht van een aantal kenmerken van Tussentaal, en geeft deze studie een overzicht van de linguïstische middelen die de leerlingen gebruiken in hun dagelijkse interactie op school. Toch vind ik dat in het breder kader van het onderzoek de resultaten van dit deel van de analyse eerder mager uitvallen. Zo schrijft Van Lancker weliswaar dat de geselecteerde leerlingen in bijna 83% van de gevallen gebruikmaken van de niet-standaardtalige varianten van tien onderzochte linguïstische variabelen. Toch wordt bijvoorbeeld de vraag niet opgeworpen of het nog opportuun is het niet-realiseren van de eind-[t] als sjibbolet voor niet-standaardtalig taalgebruik te tellen, aangezien dat fenomeen zo massaal voorkomt. Een aantal linguïstische middelen (vooral op het gebied van de syntaxis) die niet bij alle leerlingen sailant in de talige praktijken terug te vinden waren, zouden zich lenen tot een herinterpretatie van de catalogus aan kenmerken van Tussentaal: zijn het misschien 'typische' kenmerken die alleen in de literatuur voorkomen, en veel minder in de realiteit? En hoe hadden de resultaten eruitgezien als lexicon wel als een van de kenmerken was opgenomen: tenslotte worden net lexicale elementen zowel in de literatuur als in de interviews met de leerlingen bijzonder vaak als opvallende niet-standaardtalige kenmerken genoemd.

In het kwantitatieve deel van de studie gaat Van Lancker in op de betekenis die talige keuzes met zich meebrengen. Daarbij snijdt ze thema's aan die veel verder reiken dan enkel Vlaanderen en slaagt ze er bovendien in om al tijdens de analyse haar studie in te bedden in globale onderzoeksthema's. Met haar centrale stelling

dat Tussentaal de default is voor de leerlingen in deze Vlaamse school, en dat de (vaak kortstondige) stijlwissels naar standaardtaal én naar dialect actief en strategisch gebeuren, ondergraaft ze de gangbare mening dat de jongeren van tegenwoordig opteren voor tussentaal uit talige armoede. Deze stelling onderbouwt ze met een filigranen analyse van indrukwekkend veel extracten, die door de uitgebreide contextualisering het karakter krijgen van antropologische vignetten. De lezer kan zich daardoor erg goed in de schoolse situatie verzetten en zich inleven in de keuze van de leerling voor de stijlwissel.

En stijlwissels zijn er uit-en-ter-na. Van Lancker documenteert in haar studie verschillende situaties waarin leerlingen mediëren tussen verschillende identiteiten en daarvoor opteren voor een wissel van de defaultstijl Tussentaal naar standaardtaal. De leerlingen gebruiken standaardtaal bijvoorbeeld voor school, en associëren die met het verwerven van kennis, en met media. Als leerlingen werken aan de creatie van een schoolse identiteit, bijvoorbeeld als voorbeeldige leerling, dan gebeurt dat in standaardtaal. Maar ook in veel andere situaties, waar een stijlwissel misschien minder voor de hand ligt. Een voorbeeld: om een ex-klasgenote een hart onder de riem te steken, kiest een leerlinge voor een stijlwissel naar standaardtaal. Ze zegt namelijk dat het meisje, ook al zit ze nu in een andere klas, zich niet eenzaam hoeft te voelen (p. 212). Daarvoor zegt ze niet “gij oort bij mij”, wat de defaultstijl is tussen de meisjes, maar kiest ervoor om “je hoort bij mij” te zeggen. De functie van de stijlwissel is om de ernst en oprechtheid van haar woorden te onderstrepen

Op basis van haar intensief veldwerk, waarin Van Lancker erin slaagde het vertrouwen van de leerlingen te winnen en op die manier de *observer's paradox* te omzeilen, toont ze hoe de leerlingen de gevoeligheid uit een ritueel-sensitief moment zoals in het voorbeeld hierboven halen. Taal, taalkeuze en stijlwissel spelen daarbij een doorslaggevende rol. Ze geeft daardoor een unieke (het woord is hier werkelijk op zijn plaats) inkijk in het schoolse leven, maar vooral op de rol die taal daarin speelt en de betekenis die aan talige keuzes gehecht wordt.

Ook stijlwissels naar dialect gebeuren niet toevallig, daarnaast toont Van Lancker ook dat deze stijlwissels opvallend vaak gestileerd zijn. Daarmee bedoelt ze dat de wissel bedoeld is om het taalgebruik zélf onder de aandacht te brengen en de toehoorder uit te nodigen het speciale effect op de interactie te ontcijferen (p. 179). Omgekeerd betekent dat ook dat de dialectische vormen een veel minder substantieel deel uitmaken van het routineuze repertoire van de leerlingen dan vaak gedacht. Ook stijlwissels naar een dialectische spreekstijl hebben als doel relatiewerk te verrichten. De betekenis die gehecht wordt aan een dialectische spreekstijl is een betekenis die traditioneel aan dialecten wordt gehecht: bijvoorbeeld ongepolijstheid en beledigingen, maar ook lak aan regels en normen en vulgariteiten. Indirect leveren deze stijlwissels, zowel die naar standaardtalige als dialectische

spreekstijl een bewijs dat de Vlamingen de standaardtaalideologie geïnternaliseerd hebben (p. 303). Dat Tussentaal intussen de defaultkeuze is in deze school en zeer waarschijnlijk in vele andere scholen, met andere woorden, dat standaardtaal niet de defaultkeuze is, is eerder het gevolg van een informalisering van het onderwijs dan van een destandaardisatie in linguïstische zin. Door de term destandaardisatie te gebruiken wordt bovendien gesuggereerd dat de standaardtaal ooit als homogene en uniforme schooltaal van kracht was in Vlaanderen - een ideologische positie, die hoogst onwaarschijnlijk is.

Van Lanckers linguïstisch-etnografische benadering legt dat patroon bloot en brengt zo een belangrijke nuance aan in het hedendaagse debat rond taalvariatie op school: het is niet zo dat standaardtaal geen rol meer speelt op school, het grote relationele belang van die wissels in een schoolse situatie geeft net aan dat standaardtaal nog steeds een belangrijke rol speelt, en dat leerlingen en leerkrachten bewust en actief gebruikmaken van de connotaties die aan standaardtaalgebruik hangen. Voor de docenten die werkzaam zijn in de internationale neerlandistiek is dit proefschrift een mooie illustratie van het actuele taalgebruik in Vlaanderen, ingebed in een duidelijk en alomvattend overzicht van recent taalwetenschappelijk onderzoek. De lezer vindt hier niet het klassieke opgeheven vingertje dat berispend het verval van taal in Vlaanderen betreurt, wel een realistische beschrijving en interpretatie van de *social practices* waarvoor taal gebruikt wordt. De politieke en beleidsmatige conclusies die daaruit getrokken kunnen worden, zijn verreikend: de Vlaamse overheid zou minder inzetten op standaardtaal als enige mogelijke schooltaal, en veel meer aandacht kunnen laten besteden aan taalbewustzijn (*Language Awareness*), namelijk aan het ontdekken van de motivatie van stijlwissels en het belang ervan om relatie te vormen en hervormen.

Over de auteur

Truus De Wilde studeerde Oost-Europese Talen en Culturen (1997-2001) en Algemene Taalwetenschap (2001-2002) in Gent en Wrocław (Polen). Ze is taaldocent Nederlands verbonden aan de Freie Universität Berlin, waar ze ook promoveert. Haar aandacht gaat daarbij uit naar de talige ideologieën en het talig bewustzijn van docenten Nederlands in een extramurale context.

E-mail: Truus.DeWilde@fu-berlin.de

Dera, Jeroen & Carl de Strycker (red.), *Bundels van het nieuwe millennium. Nederlandse en Vlaamse poëzie in de 21^e eeuw*. Nijmegen/Gent: Vantilt/Poëziecentrum, 2018. ISBN 978-9-46004-364-2. €19,95.

Staalkaart met ontbrekende kleuren: *Bundels van het nieuwe millennium. Nederlandse en Vlaamse poëzie in de 21^e eeuw*
Lizet Duyvendak

In 2016 verscheen bij uitgeverij Vantilt de essaybundel *Dichters van het nieuwe millennium*, onder redactie van Jeroen Dera, Kila van der Starre en Sarah Posman. Hierin werd het werk geïntroduceerd van Nederlandse en Vlaamse dichters die debuteerden sinds 2000. Omdat in deze opzet alleen ruimte was voor nieuwe namen, hadden de initiatiefnemers behoefte aan een boek waarin ook aandacht zou kunnen worden besteed aan 'oudere' dichters. Het poëtisch landschap van de 21^e eeuw wordt immers niet alleen door de nieuwe dichters bepaald, 'maar wordt gevormd door een samenspel van nieuwe dichters met nieuwe ideeën enerzijds en belangrijke publicaties van gevestigde namen anderzijds' (p. 11).

Dezelfde uitgever brengt nu in samenwerking met het Gentse Poëziecentrum dan ook in een vergelijkbaar mooie vormgeving een pendantbundel op de markt: *Bundels van het nieuwe millennium. Nederlandse en Vlaamse poëzie in de 21^e eeuw*. Jeroen Dera voerde opnieuw de redactie, ditmaal samen met Carl de Strycker. Het boek presenteert 26 essays over evenzoveel poëziebundels. Uit de honderden poëziepublicaties die sinds 2000 verschenen, koos de redactie die bundels die in hun ogen een scharnierpunt betekenden in het oeuvre van de dichter, onderwerp waren van (al dan niet academische) discussie over hedendaagse poëzie, succesvol waren bij literaire jury's of in de kritiek, of opvielen door een bijzondere omgang met het medium 'poëzie'.

Deze werkwijze bood de kans om een aantal dichters die net te vroeg debuteerden om opgenomen te kunnen worden in *Dichters van het nieuwe millennium* en zo 'tussen de plooiën van de eeuwen dreigden te vallen' (p. 11) ook aan te merken als beeldbepalende dichters van dat nieuwe millennium; dat gold voor bijvoorbeeld Ilja Leonard Pfeijffer, Menno Wigman en Anne Vegter. In die zin is het nieuwe boek een aanvulling. Er is ook enige overlap tussen beide bundels: Alfred Schaffer, Annemarie Estor en Maud Vanhauwaert komen in beide publicaties voor, omdat zij een bundel publiceerden die in de ogen van de redactie extra aandacht verdiende.

Het werk van 'oudere' dichters is opgenomen, omdat vernieuwing zich immers niet hoeft te beperken tot de beginfase van een carrière. Om die reden worden bundels besproken van bijvoorbeeld Dirk van Bastelaere, H.H. ter Balkt, Gerrit Kouwenaar en Leonard Nolens.

Selectie

Welke bundels vielen er nu volgens de redactie op als dé bundels van het nieuwe millennium? Het chronologisch opgebouwde boek bespreekt bundels uit de periode 2000-2015. Er passeren negentien bundels van mannelijke dichters de revue en maar zeven van de hand van vrouwen. De verdeling Nederland-Vlaanderen is 16-10. Aan de volgende bundels zijn essays gewijd: *Hartswedervaren* van Dirk van Bastelaere, *Circulaire systemen* van Paul Bogaert, *Logos* van Rozalie Hirs, *totaal witte kamer* van Gerrit Kouwenaar, *Wij zagen ons in een kleine groep mensen veranderen* van Tonnus Oosterhoff, *De zon en de wereld* van Arjen Duinker, *Anti-canto's en De Astatica* van H.H. ter Balkt, *Spuut je ralkleur* van Astrid Lampe, *Bres* van Leonard Nolens, *omdat ik ziek werd* van Bart Meuleman, *Divan van Ghalib* van Nachoem W. Wijnberg, *Ontij* van Anneke Brassinga, *De reis naar Inframundo* van Peter Holvoet-Hanssen, *Hemelsblauw* van Jan Lauwereyns, *Dode kamer* van Erik Spinoy, *Eiland berg gletsjer* van Anne Vegter, *De oksels van de bok* van Annemarie Estor, *Mijn naam is Legioen* van Menno Wigman, *Vlinderslag* van Piet Gerbrandy, *Tempel* van Mustafa Stitou, *De buitendeur* van Charles Ducal, *Mens dier ding* van Alfred Schaffer, *Wij zijn evenwijdig* van Maud Vanhauwaert, *Wij totale vlam* van Peter Verhelst, *Idyllen. Nieuwe poëzie* van Ilja Leonard Pfeijffer en *Kalfsvlies* van Marieke Rijnveld.

Net als in *Dichters van het nieuwe millennium* gaat een kenmerkend gedicht vooraf aan iedere bundelbespreking. De essays hebben een omvang van ongeveer tien pagina's, en bevatten een korte beschrijving van de biografie en/of eerder werk van de besproken dichter om de bundel die centraal staat te situeren binnen het oeuvre en het literaire veld. In de essays is ook meestal aandacht voor de thematiek en poetica van de dichter in kwestie en voor de vorm van de gedichten. Uiteraard wordt gepoogd om het bijzondere karakter van de besproken bundel te belichten. In het oeuvre van postmodernist Van Bastelaere is *Hartswedervaren* bijvoorbeeld volgens Sander Bax een bundel die enerzijds zijn postmoderne programma een stap verder voert, maar hem anderzijds enigszins losmaakt van dat postmodernisme en bijna 'zuivere lyriek' oplevert.

Dit soort analyses over een nieuwe en 'eigen' invulling van een stroming komen in dit boek vaker voor: Marieke Winkler betoogt bijvoorbeeld dat *Circulaire systemen* van Paul Bogaert uit 2002 meer is dan een eigenzinnige loot aan de stam van de postmoderne poëzie in Vlaanderen en Nederland. De steriele, klinische stijl van Bogaert weerspiegelt bij uitstek de uiterst mechanische en technologische wereld aan het begin van de 21^e eeuw. Volgens Winkler is de bundel echter niet alleen een bundel over de werking van taal, maar ook een verslag van het menselijk echee, en daarmee meer dan een postmoderne bundel. Wiel Kusters bespreekt *totaal witte kamer* uit 2002 van Gerrit Kouwenaar, diens meest succesvolle bundel. Het imago van Kouwenaar als kille, hermetische dichter van onpersoonlijke verzen veranderde volgens de kritiek door deze bundel. Kusters bestrijdt dit. Ondanks de duidelijke

autobiografische lading van deze bundel, schiep Kouwenaar geen andere werkelijkheid dan die van het gedicht. Juist de autonomie die het gedicht tot een geheel eigen werkelijkheid verheft, bewerkstelligt het 'orfische', magische, dat de dood bezwerende moment in-taal dat bij Kouwenaar poëzie is.

Trends

In de inleiding tot de bundel stelt de redactie vast dat in het nieuwe millennium de grenzen van het medium poëzie steeds worden verder opgerekt. Dichters gaan gebruik maken van nieuwe middelen om hun poëzie vorm te geven. Een voorbeeld hiervan is *Logos* uit 2002 van Rozalie Hirs. Deze bundel is van belang als schakel binnen het oeuvre van Hirs, omdat zij hier volgens bespreker Dera de stap zet naar de meer conceptuele en multimediale benadering die kenmerkend is voor haar latere werk. De gedichten zijn qua vorm nog klassiek, maar midden in de bundel staat een tekening van kunstenaar Noëlle van Eupen van een hand met daarin een doorzichtig menselijk lichaam. Opvallend zijn de talloze afkortingen op de afbeelding. Deze zijn alle verbonden met één of meer lichaamsdelen en verwijzen naar een gedicht uit *Logos*. Met behulp van de tekening kan de lezer door de bundel navigeren, maar er ontstaat ook een netwerk van gedichten die via de afbeelding allerlei verbanden met elkaar aangaan. Op Hirs' website kon de lezer door te klikken op een afkorting bij het bijbehorende gedicht te komen. Daarmee was ze een van de pioniers van de digitale poëzie.

Dat geldt eveneens voor Tonnus Oosterhoff in *Wij zagen ons in een kleine groep mensen veranderen*. Die bundel viel op, doordat sommige gedichten voorzien waren van aantekeningen in handschrift, er een partituur van de *Inventio in c-moll* van J.S. Bach in was opgenomen, maar vooral door de steeds groeiende website met gedichten en de bijgevoegde cd-rom met 'bewegende gedichten', waarop het maakproces van de gedichten te volgen was.

Ook bij *De zon en de wereld* (2003) van Arjen Duinker was een cd gevoegd. De bundel bestaat voor de helft uit orale poëzie, voorgedragen door Duinker zelf, samen met Kees 't Hart. 'De zon' staat op de cd, 'De wereld' in het boek. Pas later werd ook het gedicht van de cd in drukvorm uitgegeven.

Eiland berg gletsjer van Anne Vegter combineert woord en beeld. De door haar zelf vervaardigde illustraties leggen extra nadruk op lichamelijkeheid en sturen zo aan op een seksuele interpretatie van de bundel. In de bundels van Maud Vanhauwaert en Marieke Rijnveld valt juist weer de prozavorm op.

Maar niet alleen vormvernieuwend poëzie is in dit bundeloverzicht opgenomen, ook dichters die 'tegen de keer' op een eigen manier gebruik maken van een klassieke thematiek, versvormen en rijm kregen hun plaats in dit overzicht: Menno Wigman en Ilja Leonard Pfeijffer.

Het werk van deze laatstgenoemde sluit ook aan bij de tweede trend die de redactie signaleert in de hedendaagse Nederlandstalige poëzie, namelijk de duidelijke focus op de wereld. De tijd dat de dichters met de rug naar de wereld stonden en zich alleen inlieten met een postmodern taalspel of navelstaarderige ik-lyriek is volgens Dera en De Strycker voorbij. Die betrokkenheid bij de wereld werd in 2016 ook al in de pendantbundel gesignaleerd. Als voorbeelden van deze houding tegenover de wereld worden bijvoorbeeld de bundels van Alfred Schaffer, Anneke Brassinga, Charles Ducal en Jan Lauwereyns besproken.

Conclusie

De dichtbundel is regelmatig dood verklaard. Poëzie leeft vandaag de dag vooral buiten de bundel: op straat, online, in bloemlezingen en vooral op podia, zoals het onderzoek *Poëzie in Nederland* van Kila van der Starre uit 2017 laat zien. Bundels bedienen slechts een piepklein lezerspubliek. Daar staat tegenover dat poëzierecensies in de regel over een bundel handelen en de meeste belangrijke poëzieprijzen aan een bundel worden toegekend. Voor opname in overzichtswerken als *Dichters/Bundels in het nieuwe millennium* en canonisering is de bundel voor een dichter van levensbelang. Gedichten winnen bovendien vaak aan betekenis in de context van een bundel. Daarom is het te prijzen dat er weer eens een academische overzichtspublicatie is gewijd aan recente bundels. Net zomin als bij de eerdere overzichtsbundel wordt de door de redactie gemaakte selectie uitvoerig verantwoord. Ook nu is de keuze van de besproken dichters wat eenzijdig. Daarmee is de kans gemist een breder beeld te bieden van het poëtisch landschap van deze jaren. Vooral omdat de redactie 'focus naar de wereld' als trend ziet in de hedendaagse poëzie, had een bespreking van werk van bijvoorbeeld Dichter des Vaderlands Esther Naomi Perquin, meervoudig prijswinnaar Kira Wuck, of de woord en beeld combinerende stadsdichter Joke van Leeuwen niet misstaan.

Over de auteur

Lizet Duyvendak is als uhd letterkunde verbonden aan de Open Universiteit Nederland. Ze studeerde Nederlands aan de Universiteit Utrecht, alwaar ze ook promoveerde op een proefschrift over het Haags Damesleesmuseum. Ze schrijft over leescultuur in historische en hedendaagse leesgezelschappen ('Leeservaringen uitwisselen', in *Vooys* 35 (2017) 3). Daarnaast heeft ze een grote belangstelling voor poëzie. In 2016 verscheen *Over alle grenzen heen. Joke van Leeuwen*. Recent redigeerde ze samen met Jan Oosterholt, *Uit de marge. Kanttekeningen bij de cultuurhistorische canon* (2018).

E-mail: lizet.duyvendak@ou.nl

Hans Straver, *Vaders en dochters. Molukse historie in de Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw en haar weerklink in Indonesië*. Hilversum: Verloren, 2018. ISBN: 9789087047023. €39,00.

Over Molukse vaders en dochters

Petra Boudewijn

Onlangs promoveerde Hans Straver aan de Universiteit Leiden op het proefschrift *Vaders en dochters. Molukse historie in de Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw en haar weerklink in Indonesië*. Het gaat om een geëngageerde studie die blijkens het voorwoord voortkomt uit de persoonlijke betrokkenheid van de auteur bij die geschiedenis. Zo is Straver jarenlang verbonden geweest aan het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers. In die hoedanigheid werkte hij mee aan verschillende populair-wetenschappelijke publicaties over de Molukken. *Vaders en dochters* is de kroon op zijn werk. In dit proefschrift onderzoekt hij hoe het Verlichtingsdenken doorklinkt in de koloniale literaire verbeelding van de Molukken en daarnaast hoe de door hem onderzochte verhalen op hun beurt voortleven in de historiografie van Indonesië.

Op het eerste gezicht lijken Verlichting en kolonialisme niets met elkaar te maken te hebben: de eerste associëren wij met idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap; het tweede vooral met onderdrukking en uitbuiting. Straver laat daarom allereerst zien hoe de erfenis van de Verlichting in de vroege negentiende eeuw doorwerkte in het koloniaal beleid ten aanzien van Nederlands-Indië. De centrale gedachte uit dit op Verlichtingsidealën geïnspireerde beleid was dat alle volkeren gelijkwaardig waren, maar dat die zich in verschillende stadia van ontwikkeling bevonden. De opletende lezer herkent hierin al de contouren van wat later de *white man's burden* zou gaan heten: de zogenaamde morele plicht van de westerling, die in zichzelf de meest ontwikkelde soort meende te herkennen, om andere volkeren 'tot ontwikkeling' te brengen, waarbij imperiale veroveringsdrang en economische motieven werden voorgesteld als een onbaatzuchtige beschavingsmissie ten bate van de gekoloniseerde volkeren.

Vervolgens analyseert Straver in hoeverre Verlichtingsidealën worden vertaald in literatuur (met in het achterhoofd de vraag in hoeverre aan de hand van die teksten het dominerende beeld van de koloniale tijd, namelijk dat van onderdrukking en uitbuiting, bijgesteld kan worden). Hiertoe bestudeert hij drie historisch-romantische verhalen. Het gaat om teksten uit de vroege negentiende eeuw, waarin historische gebeurtenissen uit de Molukse geschiedenis (die bestaan uit een reeks gewelddadige confrontaties met de kolonisator) centraal staan en waarin een inheemse vader en dochter een hoofdrol spelen, te weten: *Geschiedenis van Ageron en Adeka*, een versvertelling uit de *Hollandsche natie in zes zangen* (1812) van Jan Frederik Helmers; *Christina Martha. Ooster historisch romantisch tafereel* (1837), een verhaal van Maurits Ver Huell; en *Toeloecabesie – Amboina in 1644*, een

historische roman van Willem Ritter die later opnieuw is uitgegeven onder de titel *Vrijheid en dwang* (1861). Ondanks de inhoudelijke overeenkomsten zijn deze teksten heel verschillend in hun uitwerking van Verlichtingsidealen. Volgens Straver zijn zij daarom te beschouwen 'als de panelen van een drieluik dat wordt overkoepeeld door een firmament waar de geest van de Verlichting heerst' (p. 322).

Deze historisch-romantische verhalen behoren tot een 'tweeslachtig genre' (p. 35): enerzijds wordt er in dergelijke teksten naar gestreefd de historische gebeurtenissen zo goed gedocumenteerd als mogelijk weer te geven; anderzijds wordt getracht door middel van literaire verbeelding die historische gebeurtenissen voor lezers tot leven te brengen (ibidem). In deze teksten representeren de inheemse vaders een elite die in het licht van de koloniale overheersing een voorspoedige toekomst niet kan garanderen; de dochters verbeelden op hun beurt een bevolking die het slachtoffer wordt van de koloniale verhoudingen en die niet in staat blijkt zelf haar lot te bestemmen. De vraag is echter: wie spreekt voor wie en met welke bedoeling? De verhalen zijn geschreven door Nederlandse auteurs, van wie er slechts een op de Molukken en geen enkele in direct contact met de Molukse bevolking is geweest. Zij zijn bovendien geschreven voor een Nederlands lezerspubliek en moeten, in de woorden van Straver, 'ontzetting en mededogen' (p. 326) opwekken. De historische gebeurtenissen op de Molukken blijken zo slechts een exotisch decor te vormen om 'in een zekere vrijmoedigheid [Verlichte] denkbeelden over koloniale vraagstukken te ontwikkelen en uit te dragen' (p. 325).

Vaders en dochters is een pleidooi voor nieuwe perspectieven op de Molukse en in meer brede zin Indonesische geschiedenis. Het is echter maar de vraag in hoeverre Straver er zelf in slaagt om zo'n nieuw perspectief te openen. De studie positioneert zich nadrukkelijk als een literair-historisch onderzoek. Daarbij pleit de auteur voor een verbreding van het perspectief op de postkoloniale literatuur- en cultuurwetenschap. Dat doet hij enerzijds door een Molukse casus te kiezen: zoals literatuur uit en over Indië lange tijd als een 'exotisch stiefkind' binnen de Nederlandse letteren gold, zo zouden we kunnen stellen dat literatuur over de Molukken op haar beurt nog altijd als een exotisch stiefkind binnen de Indische letteren geldt (omdat de aandacht van zowel auteurs als wetenschappers vooralsnog voor het overgrote deel naar andere delen en groepen van de archipel – met name naar Java en de Indische Nederlanders – is uitgegaan). Anderzijds doet hij dat door de ambivalente relatie tussen kolonisator en gekoloniseerde te problematiseren, waardoor een genuanceerder beeld van de koloniale verhoudingen ontstaat dan dat van kolonialisme als louter onderdrukking en uitbuiting (waarvan de auteur de geestelijk vader van het vakgebied Edward Said en de zijnen *en passant* beticht).

Zowel het gekozen literair-historische perspectief als de roep om nuancering van het beeld van de koloniale verhoudingen (al dan niet door middel van

literaire teksten) is op zichzelf beschouwd niet nieuw (men denke bijvoorbeeld aan Homi Bhabha). Het interessante aan deze studie is, dat ze niet alleen verhalen over de Molukken onder de loep neemt, deze in samenhang met de cultuurhistorische context onderzoekt en nagaat op welke historische bronnen de auteurs zich (hoogstwaarschijnlijk) beroepen hebben, maar dat de studie tevens onderzoekt hoe deze verhalen vervolgens gebruikt zijn als literaire bron voor andere literaire en niet-literaire teksten. Straver gaat zelfs nog een stap verder door op zoek te gaan naar sporen van de verhalen buiten de literatuur in het postkoloniale Indonesië, alwaar die verhalen een eigen leven zijn gaan leiden. Hij benadert literatuur dus niet alleen als een neerslag van bepaalde ideeën (in dit geval afkomstig uit het Verlichtingsdenken), maar laat tevens zien hoe die literatuur op haar beurt weer functioneert als beeldvormend medium: een vooronderstelling die aan veel postkoloniaal narratologisch onderzoek ten grondslag ligt, maar die vaak nauwelijks nader onderzocht wordt.

Juist omdat dit onderzoek zich een literair-historisch perspectief aanmeet en tevens de zogenoemde *afterlives* van literaire teksten onderzoekt, had een perspectief van *cultural memory studies* bijzonder goed bij dit onderzoek gepast, in het bijzonder om op theoretisch-methodologische grondslag te demonstreren hoe de onderzochte teksten voortleven in het cultureel geheugen (van Indonesië). In een enkele voetnoot komen wij Ann Rigney als representant van dit onderzoeksveld tegen, maar verder laat Straver dit vakgebied links liggen. Ook dringt de vraag zich op naar representativiteit van het onderzochte materiaal. De auteur concentreert zich op 'slechts' drie verhalende historisch-romantische teksten. Bij zijn weten zijn dit de enige drie verhalen over de Molukken in dit genre. Het zou daarom interessant zijn geweest als Straver de teksten met andere (niet-literaire) teksten gecontrasteerd zou hebben om te laten zien in hoeverre het Verlichtingsdenken wordt vertaald in andere schriftelijke bronnen uit die tijd, zoals reisverslagen en wetenschappelijke verhandelingen (over de Molukken), om zo een breder perspectief te krijgen op de invloed van Verlichtingsidealen op de koloniale verbeelding.

Ten slotte, de verwerking van het koloniale verleden (dat van de Molukken en andere voormalige overzeese gebiedsdelen) is door de jaren heen vaak het onderwerp van heftige maatschappelijke en wetenschappelijke discussie geweest. Straver besluit zijn boek daarom als volgt:

De Verlichting, in de zin van een filosofie van vrijheid, gelijkheid en broederschap en een hierop gerichte intellectuele, maatschappelijke en culturele transformatie van de samenleving, is een onvoltooid project. De verwerking van het koloniaal verleden vraagt, ook in de Nederlandse literatuur, steeds nieuwe geschiedverhalen. (p. 353)

Vervolgonderzoek van Straver en anderen naar dit onvoltooide project over de ‘exotische stiefkinderen’ uit de Nederlandse (literaire) geschiedenis verdient vanuit maatschappelijk en wetenschappelijk oogpunt dan ook aanbeveling.

Over de auteur

Petra Boudewijn promoveerde aan de Rijksuniversiteit Groningen op een onderzoek naar de uitbeelding van Indische Nederlanders in de Nederlandse koloniale en postkoloniale literatuur (1860-heden). Haar proefschrift verscheen onder de titel *Warm bloed* (2016) bij Uitgeverij Verloren. Zij is momenteel verbonden aan de universiteit van Oldenburg.

E-mail: petra.rosalind.boudewijn@uol.de

W. Carstens & N. Bosman (reds.), *Kontemporêre Afrikaanse taalkunde*. Pretoria: Van Schaik Uitgewers, 2017 (tweede uitgave). ISBN 9780627034374. R530.

Een boek voor studenten

Jacques Van Keymeulen

Het boek *Kontemporêre Afrikaanse taalkunde* is de tweede – herziene – uitgave van een boek waaraan blijkbaar behoefte was. De eerste uitgave, ontstaan in opvolging van een idee van Alf Jenkinson (Universiteit van die Vrystaat), is immers pas drie jaar oud.¹ De redacteurs, Wannie Carstens, kort geleden emeritus geworden aan de Noordwes Universiteit (Potchefstroomcampus) en Nerina Bosman, senior lector aan de Universiteit van Pretoria, zijn twee vooraanstaande taalkundigen, die een aantal collega's warm hebben gemaakt om een bijdrage te leveren.

Het boek is uitdrukkelijk bedoeld voor studenten (en andere belangstellenden) en wil in een aantal artikelen de stand van zaken beschrijven voor nagenoeg alle subdisciplines van de Afrikaanse taalkunde, met inbegrip van de toegepaste taalkunde. De bijdragen zijn alle beschrijvend van aard en bevatten geen verslagen van recent origineel onderzoek. In elk hoofdstuk wordt een korte historiek van de behandelde taalkundige discipline beschreven en wordt de essentiële terminologie toegelicht; per hoofdstuk is er ook een uitgebreide bibliografie. Hierna volgt een overzicht van titels en auteurs: hfst. 1 “Die Afrikaanse taalkunde van toeka tot nou” (Bertus van Rooy, pp. 1-23), hfst. 2 “Die ontstaan en vestiging van Afrikaans” (Jac Conradie en Gerald Groenewald, pp. 29-62), hfst. 3 “Taalverandering in Afrikaans” (Jac Conradie, pp. 63-92), hfst. 4 “Fonetiek” (Daan Wissing, pp. 93-129), hfst. 5 “Fonologie” (Daan Wissing, pp. 131-176), hfst. 6 “Morfologie” (Gerhard B. van Huyssteen, pp. 177-214), hfst. 7 “Basiese

Afrikaanse sintaksis” (Ilse Feinauer en Fritz Ponelis, pp. 215-249), hfst. 8 “Afrikaanse sintaxis, funksioneel benader” (Bertus van Rooy, pp. 251-297), hfst. 9 “Afrikaanse semantiek” (Nerina Bosman en Marné Pienaar, pp. 299-328), hfst. 10 “Pragmatiek” (Angelique van Niekerk en Jako Olivier, pp. 329-363), hfst. 11 “Sosiolinguistiek” (Annél Otto, pp. 365-401), hfst. 12 “Normatiewe taalkunde” (W.A.M. Carstens, pp. 403-428), hfst. 13 “Leksikografie” (Rufus H. Gouws, pp. 429-463), hfst. 14 “Dokumentontwerp” (Leon de Stadler, Elvis Saal en Piet Swanepoel, pp. 465-498), hfst. 15 “Taalverwerwing en taalonderrig” (Elbie Adendorff, pp. 499-528). In vergelyking met die uitgawe van 2014 is hfst. 8 over funksionele syntaxis volledig nuwe.

Het bovenstaande lysjste laat sien dat die redakteurs erin geslaagd zijn de beste spesialisten in die verskillende vakgebieden saam te brengen. Bovendien worden op pagina xiii 24 “kritiese lesers” bedankt die ontwerp teksten van kommentaar hebben voorzien. Niets is onverlet gelaten om het boek zo goed moogelik te maken; ook nu worden alle gebruikers opgeroepen om feedback te leveren voor een volgende uitgawe.

Alle bijdragen zijn van hoge kwaliteit en kunnen allemaal als waardevolle introduksies in die deelaspekte van die Afrikaanse taalkunde beskouwd worden. Hier en daar zijn er wel wat onvolkomenheden (meestal details) te melden, die soms wysen op een onvolkomen kennis van het Nederlands of die Nederlandse taalgeskiedenis. We melden er een paar:

- Op p. 33 wordt over het overbekende Nederlandse zinnetje “Hebban olla vogala nestas hagunnan...” gezegd dat het “deur vol vokale” wordt gekenmerk. Die opvatting is ook in heel wat Nederlandse handboeken te vinden, maar toch is het veiliger om als voorbeeld van die volle vokale van het Oudnederlands een zinnetje uit die 10de-eeuwse Wachtendonkse psalmen te nemen. In die oudste Vlaamse teksten immers werd eerst die spelling <a> gebruik om die sjwa weer te geven (zie o.a. Cotman en Taeldeman 2003, pp. 226-227).

- Op p. 34 wordt ingegaan op die toestand in die Zuidelike Nederlanden in die zestiende eeuw en wordt gezegd “Die Suid kom onder Spaanse heerskappy”. Nauwkeuriger zou geweest zijn: het Zuiden *bleef* toen onder Spaanse heerskappij.

- Op p. 69 wordt in verband met het Nederlandse woordgeslacht (mannelik, vrouwelik, onzijdig) gezegd: “Sommige Suid-Nederlandse dialekte behou egter tot vandag ’n drieklassestelsel”. Dat drieklassestelsel is in het Belgisch-Nederlands algemeen, en behoort er zelfs tot die standaard.

- Op p. 69 worden bij een uitleg over relatiewe voornaamwoorde verkeerde Nederlandse voorbeelden gegeven, naamlik:

Deze woning (hierdie woning) is *de* woning *die* ik van hou.

Dit huis (hierdie huis) is *het* huis *dat* ik van hou.

In het geval van werkwoorden met een voorzetselvoorwerp zoals *houden van* wordt in het Nederlands echter een betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord gebruikt, waarbij het geslachtelijk onderscheid niet te merken is. In beide voorbeelden hoort het dus te zijn *waarvan ik hou*.

- Op p. 78 wordt voor *nie ... nie* alweer op het dialect van Aarschot (stadje in Vlaams-Brabant) gewezen. Volgens mij is een Nederlandse dialectische oorsprong van de typisch Afrikaanse “omarmende” ontkenning² een taalmythe en geven Nienaber en vooral Den Besten (1987) – auteurs die terecht vermeld worden – een plausibeler verklaring, namelijk invloed van de zinsfinale negatieve markerings in de Khoitalen.

- Op p. 79 wordt de betekenis ‘rond’ van het woord *beest* als een Afrikaanse ontwikkeling voorgesteld. Die betekenis komt ook al in heel wat Nederlandse dialecten voor (zie o.a. e-WVD en e-WBD). Ongetwijfeld is het een Europese erfenis, en geen eigen ontwikkeling van het Afrikaans.

- Op p. 89 wordt voor [e:]-verhoging in *gawies, ganiederag, niem* enz. de “voorsetting van ‘n Nederlandse [i]” overwogen. Waarschijnlijk is dan een dialectische [i:] bedoeld voor een Standaardnederlandse [e:], maar in *geweest, nederig* en *neem*, zijn de *e*'s allemaal zachtlang (= rekkingen van oorspronkelijk West-Germaanse *ě/ĭ*), en die worden in Nederlandse dialecten bijna nooit tot [i] verhoogd, zeker niet in de kustdialecten.³ Die verhogingen zijn mijns inziens inheemse Kaaps-Afrikaanse ontwikkelingen.

- Op p. 151 wordt met verwijzing naar Links (1985) over het Namakwalands (meer bepaald het dialect van Kharkams) gezegd: “Die diftong /œy/ (*ui*) ontrond ook nie, alhoewel dit monoftongeer tot [y(:)]”. Daarmee wordt geïmpliceerd dat men in Kharkams vroeger de Standaardafrikaanse /œy/ gebruikte, die daarna naar iets anders is geëvolueerd. Ik denk echter dat er hier veeleer sprake is van relictvocalisme van de [y(:)] (bijv. *buuten* i.p.v. *buiten*), wat kan wijzen op de Zeeuwse/Zuid-Hollandse achtergrond van de archaïsche Namakwalandse dialecten.

Kontemporêre Afrikaanse taalkunde is een toegankelijk geschreven studieboek, een standaardwerk dat niet zou mogen ontbreken in de bibliotheek van iemand die zich met de taalkunde van het Afrikaans bezighoudt. Het is een boek dat wegens zijn introducerend karakter ook met vrucht gelezen zou kunnen worden door iedereen die in taalkunde is geïnteresseerd. Een dergelijk boek zou ook voor de Nederlandse taalkunde geschreven moeten worden. Er zijn wel een aantal

on nauwkeurigheden aan te wijzen in verband met de kennis van het Nederlands en de dialecten daarvan – maar het betreffen dan vooral details. Zaak is vooral in te zien dat Afrikaans historisch niet (enkel) op de Nederlandse standaardtaal is gebaseerd, en de Afrikaanse subvariëteiten niet (enkel) op het Standaardafrikaans.

Het boek is te bestellen via: <http://www.taalkunde.co.za>. Op die website staat wel nog de oude indeling in hoofdstukken en ook wordt de belofte van het ‘Voorwoord tot die eerste uitgawe’, namelijk dat er een webblad komt “waar lesers onder meer oefeninge oor die onderskeie vakgebiede sal kan vind” vooralsnog niet waargemaakt. Die online-oefeningen worden nog in het vooruitzicht gesteld.

Noten

- 1 Alf Jenkinson overleed in 2012, en is als redacteur opgevolgd door Nerina Bosman. Dit boek is aan de nagedachtenis van Alf Jenkinson en Fritz Poneis (overleden in 2009) opgedragen.
- 2 Mijns inziens zou het nuttig zijn een terminologisch onderscheid te maken tussen een tweeledige ontkenning als in dialectisch *Ik en weet da nie*, een dubbele ontkenning als in *niemand nie*, en de omarmende ontkenning als in Afrikaans *Ek het hom nie gesien nie*.
- 3 Zie de kaarten WEEK, SCHEEL en ETEN in de Fonologische Atlas van het Nederlands (FAND).

Bibliografie

- Besten, H. den, 'Double negation and the genesis of Afrikaans'. In Muysken, P. en N. Smith (reds.), *Substrata versus universals in Creole genesis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1987 pp. 185-320.
- Cotman, F. & J. Tældeman, 'Olla uogala revisited'. In Quak, A. W. Pijnenburg en T. Schoonheim (reds.), *Quod Vulgo Dicitur: Studien zum Altniederländischen. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 57, 2003, pp. 221-232.
- Links, T., *So praat ons Namakwalanders*. Kaapstad, Tafelberg, 1985.

Over de auteur

Jacques Van Keymeulen was tot zijn emeritaat in 2018 verbonden aan de Vakgroep Taalkunde - Nederlands van de Universiteit Gent. Hij doceerde daar dialectologie, de externe en interne geschiedenis van het Nederlands, fonetica en fonologie, en Afrikaans. Hij was jarenlang co-redacteur van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten en medeoprichter van het Gentse Centrum voor het Afrikaans en de studie van Zuid-Afrika (zie ook www.dialectloket.be en www.afrikaans.ugent.be).

E-mail: jacques.vankeymeulen@ugent.be

